

**Софийски университет „Св. Климент Охридски”
Философски факултет, Катедра Европейистика**

Анна Валериева Плачкова

„Потенциал на Европейския съюз за демократизация на
страните, кандидатстващи за членство в него - натрупан опит и
перспективи“

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен
„Доктор”
по научна специалност 3.3 Политически науки

Научен ръководител:
проф. дсн Георги Д. Димитров

София, 2017

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита на заседание на разширен Катедрен съвет на Катедра Европеистика към Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски” на 10.10.2017 г.

Дисертационният труд е в обем от 213 страници и включва въведение, три глави, заключение, библиография и приложение. Библиографията включва 189 използвани източника, от които 27 на български език и 162 на английски език.

Ключови думи: Европейски съюз, евроинтеграция, европеизация, демократизация, качество на демокрацията, върховенство на правото

Съдържание на дисертационния труд:

Съдържание		с. 2
Съкращения		с. 4
Въведение		с. 5
Глава I	Дебатът за демокрацията в Европа в началото на 21 век: от изследване на степента на консолидация на демокрацията към търсене на ново понятие за демокрация	с. 14
	1. Въведение – изследователският проблем	с. 14
	2. Съвременните парадокси на демократизацията и състоянието на демокрацията в Европа	с. 17
	3. Разочарование от демокрацията като предпоставка за промяна в изследователското поле	с. 26
	3.1. Емпиричните проявления на разочарованието от местните демокрации	с. 28
	3.2. Ограниченията на външното влияние за демократизация	с. 30
	4. Към изследване на качеството на демокрацията	с. 44
	4.1. Логическата рамка на промяната в обхвата и дълбочината на разбирането за демокрацията	с. 44
	4.2. Върховенство на правото като водещо измерение на качеството на демокрацията	с. 50
	5. Заплахите пред демокрацията в 21 век в Европа	с. 58
Глава II	Източното разширяване на ЕС като тестов случай за неговата способност за демократизация на страните-кандидатки	с. 63
	1. Историческата логика в разрастване значението на условността в политиката на разширяване на ЕС	с. 65
	1.1. Прилагането на условност в политиката за разширяване на ЕС	с. 65
	1.2. Особеното значение на българо-румънския случай – преходът от пред към следприсъединителна условност	с. 73
	1.3. Специфичните социално-икономически и политически характеристики на България и Румъния	с. 80

	<p>2. Преход от пред към следприсъединителна условност– МСП като инструмент за реализация на следприсъединителна условност и неговата неизбежна криза</p> <p>2.1. Основания за въвеждането на механизма</p> <p>2.2. Кризата на МСП като атестат за капацитета на следприсъединителната условност</p>	<p>с. 85</p> <p>с. 85</p> <p>с. 91</p>
	<p>3. Проблемът за демокрацията в страните от Западните Балкани и специфика на разширителната политика на ЕС към тези страни</p> <p>3.1. Въведение – изследователският проблем</p> <p>3.2. Специфичните социално-икономически и политически характеристики на страните от Западните Балкани</p> <p>3.3. Изводи относно влиянието на ЕС за демократизация на страните от Западните Балкани</p>	<p>с. 100</p> <p>с. 100</p> <p>с. 102</p> <p>с. 107</p>
	<p>4. Заключение: Ограничаване на риска от формално прилагане на правилата и от прилагането на формални правила</p>	с. 110
Глава III	<p>Демокрация и върховенство на правото в процеса на подготовка за членство в ЕС – случаят с България, Сърбия и Македония</p>	с. 113
	<p>1. Обосновка на емпиричното изследване и методологически въпроси</p>	с. 113
	<p>2. Анализ на резултатите от емпиричното изследване</p> <p>2.1. Общ преглед на емпиричната ситуация</p> <p>2.1.1. Процесите за укрепване на демокрацията, през призмата на оценките на ЕК</p> <p>2.1.2. Процесите за утвърждаване на върховенство на правото, през призмата на оценките на ЕК</p> <p>2.2. Съпоставка на резултатите от анализа на докладите на ЕК по страни:</p> <p>2.2.1. Процесите за укрепване на демокрацията, през призмата на оценките на ЕК – сравнение по страни</p> <p>2.2.2. Процесите за утвърждаване на върховенство на правото, през призмата на оценките на ЕК – сравнение по страни</p>	<p>с.136</p> <p>с.136</p> <p>с.137</p> <p>с.150</p> <p>с.162</p> <p>с.163</p> <p>с.172</p>

	2.3. Обобщение за резултатите от емпиричното изследване	с.184
Заключение		с. 191
Библиография		с. 196
Приложения		Част 2

I. Актуалност на проблема

Актуалността на представеното в настоящия труд изследване върху потенциала на ЕС за демократизация на страните, кандидатстващи за членство в него, заслужава особено внимание по две причини. От една страна, един от най-широко прокламираните и съществени успехи на ЕС е приносят му за утвърждаване на мира, стабилността и просперитета в Европа, който не би бил възможен без демократичните принципи на регулация на обществения живот в страните членки на Съюза. От тази гледна точка вглеждането в потенциала на ЕС да разпространява устойчива демокрация е по принцип изключително важно за бъдещето на евроинтеграционните процеси на континента, от които зависи и ролята на Европа в геополитическите съперничества, и запазването на качеството на живота на европейските граждани. От друга страна, в редица страни членки на Съюза се забелязва изострена политическа криза в настоящия момент от развитието на ЕС. Тя препращаща към необходимост от преосмисляне на конкретните цели, правилата, но и на принципите на неговото функциониране. Необходимо е да се инвестират усилия в обективна аналитична оценка на постиженията и перспективите на ЕС в областта на демокрацията, а още повече – да се оценят аналитично възможностите за демократизацията на страни, кандидатстващи за членство, в които демокрацията е относително крехка и проблематична.

Интересът към ролята на ЕС за демократизация в страните, кандидатстващи за членство, забележимо нараства в западните научни изследвания през последното десетилетие. Нещо повече, наблюдава се промяна във фокуса на изследователското внимание, отвъд анализирането на прехода към демократично управление. Целта е да се установят параметрите, спрямо които дадени демократични режими функционират по-добре от други, във времена, когато се зараждат нови заплахи за отстъпление от демократичните ценности. Особено важно е наличието на пряка връзка между човешки права, върховенство на правото и демокрация. Този общ, принципен проблем има и преки практически последици за политиките на развитие на ЕС, включително политиките за неговото разширяване. В частност тази политическа връзка е ясно засвидетелствана също с приемането на т. нар. „нов подход“ в политиката на разширяване на ЕС спрямо страните от

Западните Балкани, който отрежда приоритетно значение на въпросите за върховенството на правото и гражданското общество при подготовката на страните за членство в ЕС.

Тези ключови факти в развитието на политиките на ЕС са важно свидетелство за унисон между концептуалните трансформации в политологичните изследвания и преобръщането на отношението към демокрацията като предмет на целенасочени политики в редица национални общества. В този смисъл изследването на потенциала на ЕС за демократизация е актуално не само в академично, но и в практико-политическо измерение, предвид нарастващите обществени очаквания за демократична легитимност. Разглеждането на опита на България и Румъния в този процес намира оправдание и собствена ценност като възможност да се оценят конкретни предимства и слабости в политическия подход и инструментариума за провеждане на политики за демократизация на страна, кандидатстваща за членство в ЕС.

ЕС в днешно време се намира в парадоксална ситуация – от една страна Съюзът има положителна роля в процеса на демократизация на СЦИЕ, а присъединяването им е формален атестат за завършека в процеса на консолидация на демокрацията в тях. Но, от друга страна, развитието на политическия живот в тези страни през последните години - най-малкото според изследванията на съвременните анализатори върху процесите в ключови страни като Унгария, Полша, а също напоследък и Чехия, без да забравяме за България и Румъния, свидетелства за наличието на трудности пред успешното функциониране на демократичните системи в региона (Tomini 2015). Това означава, че протеклите процеси на демократизация са били, в някаква степен, която е различна във всеки конкретен случай, непълноценни и/ или обратими. Този парадокс отвежда към **първия кръг от изследователски въпроси**, а именно - преосмисляне на способността на ЕС за демократизация в контекста на актуалните събития.

За да може да се анализира пълноценно ролята на ЕС за демократизация обаче е необходимо, **на първо място**, да разполагаме с достатъчно дълбока концепция за естеството на демокрацията, още повече, че ключови фигури в тази научна традиция като Кародърс и Шмитер подложиха на преоценка не просто отделни свои тези, а фундаментални изходни допускания в проучванията върху процесите на демократизация (Carothers 2002; Schmitter 2014, 2015). Това налага да се проследят съвременните дебати за

демократията в Европа в 21 век в академичната литература. В това изследователско поле през последните години протичат важни преобразования, които отвеждат към разработване на концепция за „*качество на демокрацията*“ като израз на ориентацията за предефиниране на изходното разбиране за естеството на демокрацията. Поставянето под въпрос на допусканията за еднопосочност и устойчивост на процесите на демократизация в СЦИЕ през последните години отвеждат към преосмисляне на общата концептуална рамка, по логиката на която е било формирано очакването за преобладаващо успешен преход към консолидирана демокрация. Задачата на настоящия текст е да проследи това преобръщане – от емпиричните изследвания в степените на консолидация на демокрация към предефинирането на едно от основните понятия на политологичните изследвания, от което зависи и начинът на разглеждане на политиките на ЕС за разширяването на Съюза.

В специализираната досегашна литература на български език липсват задълбочени научни публикации, които изследват едновременно и трансформациите в разбирането за демокрацията, и способността на ЕС за демократизация в страните, кандидатстващи за членство. Оттук и необходимостта да се проучи влиянието на преориентацията към изследване на качеството на демокрацията върху начина на провеждане на политики за разширяване на ЕС.

II. Цели и задачи на изследването

Основна цел на дисертационния труд е да се обяснят основанията, поради които върховенството на правото започва да се смята за основно измерение на качеството на демокрацията, която ЕС насърчава чрез политиката на разширяване в страните, кандидатстващи за членство. Въз основа на този концептуален резултат става важно да се докаже по емпиричен път, че такава преориентация в провежданата политика на разширяване на Съюза действително протича на практика.

За постигането на тази цел дисертационното изследване решава **четири конкретни задачи**.

Първата задача е да се докаже актуалността и важността на вглеждането в качеството на демокрацията, като се направи общ преглед на дебатите в специализираната литература за демократизация и качество на демокрацията. Необходимостта от вглеждане в характера на демократичните режими възниква сравнително неотдавна, вследствие на редица фактори, между които е и разочарованието от резултатите на третата вълна на демократизация. Постепенно става ясно, че демократизацията не е линеен процес, който автоматично води до консолидация, а представлява процес, който може да бъде забавен, парализиран или дори върнат назад (Канев 2015). Макар и демокрацията да остава предпочитана форма на управление (Krastev 2002; Rupnik 2004; Carothers 2009; Rupnik 2010; Plattner 2010; Smilov 2010; Канев 2014; Ágh 2015), за което свидетелстват и резултатите от проучванията на общественото мнение на гражданите поне в Европа, в днешно време нейната легитимност е настойчиво поставяна под въпрос.

Втората задача на дисертационното изследване е да се докаже, че върховенството на правото е не просто един от многото елементи на качеството на демокрацията, а е основният елемент, без който всички други измерения са недостатъчни и несигурни.

Концептуалното изясняване на отношенията между качеството на демокрацията и върховенството на правото е отправна точка за **третата задача**, която е свързана с анализирането на опита от присъединяването на България и Румъния към ЕС като тестов

случай за способността на Съюза за демократизация чрез интеграция. Това всъщност е първият случай, в който ЕС установява непълноценност на предприсъединителната условност като резултат тъкмо в полето на върховенството на правото. Преосмислянето на принципите и инструментариума на политическия подход, но и на капацитета на ЕС да провежда политика на демократизация в страните, стремящи се за членство в него, може да стимулира по-нататъшно концептуализиране, на теоретично равнище, на проблема за качеството на демокрацията.

Четвъртата задача на дисертационния труд е да направи емпиричната проверка на това дали натрупаният опит вследствие на Петото разширяване на ЕС и предприемането на „нов подход“ спрямо страните-кандидатки от Западните Балкани на практика отвежда към промени в начина, по който ЕС провежда на практика политика за утвърждаване демокрацията и върховенство на правото в процеса на предприсъединителна подготовка.

Решаването на тези задачи обуславя и структурата на дисертационния труд.

Целта на анализа в първата глава от дисертационното изследване е да се създаде концептуална перспектива за оценка на политиката на ЕС за демократизация на кандидатстващите за членство в него страни. От една страна се изследва опита от ролята на ЕС в пост-комунистическите страни в полето на демокрацията като едно от основанията за преосмисляне на ключовото понятие на политологията за демокрация и качество на демокрацията. От друга страна, въз основа на това понятие се открива перспектива за оценка на политиките на ЕС за утвърждаване на демокрацията в тези страни. Резултатът от анализа на актуалния академичен дебат отвежда към определяне на основните елементи в качеството на демокрацията и изясняване, на концептуално равнище, на възможността да се постигат трайни трансформации в полето на демокрацията чрез процес на подготовка за членство в ЕС. Този аналитичен резултат създава възможност критично да се преосмисли конкретния опит на ЕС за демократизация чрез разширяване при Петата вълна.

Във втора глава на дисертацията е представен резултатът от проучване върху специализираната научна традиция върху процесите на европеизация. Това от своя страна ни дава възможност да открием особеностите на политиката за разширяване, провеждана чрез специализиран инструментариум на подготовката за членство при Петото разширяване, която е организирана, дирижирана и насърчавана от Европейската комисия,

играеща роля на „*локомотив на разширяването*” (Hughes et al. 2005; Grabbe 2006). Основният акцент в анализа е върху критичното преосмисляне на условността като основен инструмент, реализиращ специфичния подход на ЕС към неговото разширяване. Този анализ осветлява изначалните граници на възможността за трансформиращо въздействие на ЕС в полето на демократизация чрез инструментариума на разширителната условност – като комплект от изходни допускания, декларирани и реално преследвани цели и средства за тяхното постигане. Ограниченията пред провежданата политика на разширяване, поне на нормативно равнище включваща демократизация като основен приоритет на европеизацията на кандидатстващите за членство в ЕС общества, стават особено отчетливи именно при необходимостта да се обособи втора фаза на Петото разширяване.

Целта на изследването на опита от разширяването на ЕС с България и Румъния е да се установят причините, поради които се очертава криза на следприсъединителната условност. Кризата е видна и на повърхността на текущия политически процес във факта, че 11-годишно приложение на Механизма за сътрудничество и проверка, явяващ се ядро на следприсъединителната условност, не постига целите си. Но тази криза се оказва неизбежна, защото механизмът се опитва да реши проблем, породен от принципен порок на предприсъединителната условност, като решението всъщност възпроизвежда и принципите, и инструментите на породилата проблема политика за разширяване на ЕС. Това е важно на много по-високо равнище от конкретния случай, защото тази криза дава възможност опитът тъкмо на ЕС, който – абстрактно погледнато – разполага с най-голям ресурс за насърчване на демокрацията, да стимулира концептуализиране на теоретично равнище на проблема за естеството на демокрацията и начините за нейното утвърждаване и гарантиране. Приведените в хода на анализа аргументи доказват, че **ключов проблем в подхода към европеизация чрез разширяване на ЕС е крайно неразвитото партньорство, липсата на двустранно взаимодействие в хода на този процес, а непълноценната и обратима демократизация е пряко следствие от този характер на протеклия процес.**

Политиката на ЕС към следващите му разширявания след Петото, особено в последните 5-6 години, е ясно свидетелство, че натрупаният опит от втората вълна на

Източното разширяване е бил сериозно осмислен и е станал основание за съществени иновации в подхода за разширяване, в частност – иновации в приложението на предприсъединителната условност. Но това означава, че съотношението между приемственост в принципите на политическия подход и съществена промяна в механизма за приложение на предприсъединителната условност, която е реализация на този подход, далеч не е самоочевдно или безвъпросно ясно. Твърдението, че опитът от решаването на българо-румънския случай е повлиял върху начина на провеждане на политиката за разширяване на ЕС следва да се подложи на емпирична проверка, за да се установи дали и доколко има промяна в начина, по който ЕС, в лицето на ЕК, насърчава демокрацията и върховенството на правото.

За да отговори на този въпрос, представеното в **трета глава** от настоящия дисертационен труд изследване, превръща в предмет на емпирично проучване именно **взаимодействието между ЕС и страните кандидатки, което се реализира чрез основният инструмент на предприсъединителната условност – ежегодните доклади на ЕК, наблюдаващи и оценяващи напредъка на всяка кандидатстваща страна към покриване на стандартите за членство в ЕС.** Целта на изчерпателния съдържателен анализ върху всички доклади за напредък към членство за България (за периода 1998 - 2006 г.), Сърбия и Македония (за периода 2006 - 2016 г.), представен в третата глава от дисертационното изследване, е да бъдат очертани спецификите на това взаимодействие – както в качеството на обща, регионална норма за процеса на европеизация чрез подготовка за членство в ЕС за страните от Югоизточна Европа, така и като особености на националните случаи. Анализът на получените чрез проведеното емпирично проучване факти ще бъдат разгледани като потвърждаващи или опровергаващи аргументи за способността на политическия подход към разширяването на ЕС в страните от Югоизточна Европа да иновира, проявявайки обаче постоянство в принципната си ориентация към детайлизация и диференциация към кандидатстващите страни (Gateva 2015). Изборът на страните, които се обект на този анализ, цели те да са типологично сходни, като същевременно и да са съществено различни вътре в рамките на общата им качествена съизмеримост.

Доколкото в познатата ни предходна академична традиция **няма подобно изследване на взаимодействието между кандидатстващите страни и ЕС през призмата на докладите на ЕК за успеха в усилията за постигане на критериите за членство**, първата ни задача, представена в трета глава на дисертацията, е да конструираме концептуален модел на взаимодействието. Следващата задача е да се обясни операционализацията на този модел до емпирични индикатори. На следващо място идва задачата, в методологически план, да се докаже продуктивността на приложения избор на случаи и на използвания аналитичен инструмент като се приведат свидетелства за способността на изработения изследователски инструмент да регистрира едновременно и същественото многообразие, и наличието на характерни общи тенденции в проучваните национални ситуации. Въз основа на това – в съдържателен план – задачата е да се провери дали се наблюдава процес на **съдържателна диференциация** при приложението на предприсъединителната условност спрямо страните от Западните Балкани, в следствие на поуките от предходните разширявания. На второ място, да се постави под емпирична проверка широко разпространената теза за съдържателното отместване в посоката на провежданата от ЕС политика към **приоритетно насърчаване на качество на демокрацията и отстояване на върховенството на правото** в процеса на подготовка за членство на страните-кандидатки, чрез т. нар. „*нов подход*“ (Chiva and Phinnemore 2011; Gateva 2015; Fagan & Sircar 2015, Kmezic 2017).

III. Основни резултати от дисертационното изследване

Резултатът от анализа на съвременния политологичен дебат върху проблемите на демокрацията отвежда към следните основни изводи:

Въпреки че литературата върху насърчаване на демокрацията разпознава важността на модела на ЕС за демократизация чрез интеграция, който действително е имал положително въздействие върху посткомунистическите преходи в СЦИЕ, в днешно време се наблюдават редица признаци за влошаваща се демократична стабилност и ефикасност (Rupnik 2007; Rupnik & Zielonka 2013, Mendelski 2015, Ágh 2015, 2016 a; Мадяр 2016). Присъединяването към ЕС е безспорен признак за установяването на демократично управление в тези страни, но проблемът се състои в това, че някои от СЦИЕ, за които се счита, че демокрацията е вече консолидирана, проявяват признаци на отстъпление. Примерите със страни като Полша и Унгария, смятани някога за неоспорими първенци в подготовката за членство в ЕС, са особено показателни в това отношение (Magyar 2016; Ágh 2016).

В съвременния контекст на все повече страни, определящи се като демократични, и същевременно съществуването на голям брой хибридни форми на управление, водещ става въпросът за това какви са качествата на демократичните управления и как идентифицираните качества могат да бъдат приложени и усъвършенствани там, където демокрацията не е категорично установена. Това далече не е само европейски проблем, но в случая със СЦИЕ проблемът е особено остър. Извън обсега на този частен проблем стои и друг, много по-дълбок.

Той се състои в следния парадокс: от една страна демокрацията е установена и продължава да бъде предпочитана форма на управление, но, от друга, доверието в политическите институции, които я реализират на местно равнище, драстично намалява през последните години (Фотев 2009; Канев 2014/ 2015; Standard Eurobarometer 87 May 2017). Едва след като изследователите се вглеждат в качеството на демокрацията, а не само в оценката на режима, на преден план излиза върховенството на правото като ключов механизъм, гарантиращ резултатността на представителната демокрация (без презумпцията за резултатност няма как да стане интересен въпросът за условията,

отвеждащи към нея). Нито едно от анализиранията измерения на качеството на демокрацията не е възможно без върховенство на правото, което гарантира, че независима и отговорна съдебна система отстоява правата на гражданите и наказва нарушенията на защитните институционални клаузи за вертикална и хоризонтална отчетност.

Важен **извод** от представения в първа глава анализ е, че сложността и социалната вграденост на демокрацията е ключова причина тя да не може да бъде установявана чрез социално инженерство и механичен пренос на законодателство (Rupnik 2007; Dimitrova 2010; Dimitrova & Buzogany 2014; Tomini 2015; Agh 2016a). В рамките на тази академична преориентация, ЕС вече не може да бъде възприеман като панацея или сигурен гарант за успешно решаване на демократичните проблеми в региона, а приносът на членството в ЕС за укрепване на демократичните режими е силно оспорван (Rupnik & Zielonka 2013; Tomini 2015; Agh 2015; 2016). Комбинацията между ограниченията пред политическия подход на ЕС конкретно към Източното разширяване (игнорирането на контекстуалните национални особености и приоритизиране на преноса на *acquis communautaire*, което води до едностранно и формално прилагане на условията за членство) и проследената по-горе социално-системна сложност на качествената демокрация обуславят **изначални тесни рамки, в които процесът на подготовка за членство в ЕС може да бъде същевременно и процес на демократизация на обществата, ориентирани към членство в Съюза.**

По силата на историческия опит от предходните разширявания присъединяването към ЕС предполага на първо място поле за икономическа интеграция чрез пренос на европейското право. Покриването на демократични стандарти е повече декларативен приоритет, отколкото предмет на целенасочено провеждана политика. Поради тази причина инструментът за въздействие върху страните – разширителната условност – се ограничава основно върху наблюдение върху способността да се носят ангажиментите по членството в ЕС като на свой ред тази способност се свежда до пренос на правото и институционален капацитет за приложението му. Следователно а) поради липса на нормативно закрепено понятие за демокрация и б) липса на инструмент за демократизация, аналогичен на инструментариума за пазарна интеграция, ЕС има твърде ограничен потенциал за въздействие в полето на демократизацията.

Ако си даваме сметка на концептуално равнище, че самият изходен потенциал на ЕС за въздействие – особено в сферата на демокрацията - не е особено висок, то тогава стои въпросът как на практика той е бил реализиран. Чрез проследяване на развитието в специализирания академичен дебат върху разширителната политика на ЕС, се обяснява социално-политическата и институционална логиката, по която условността се превръща в основна характеристика на политическия подход към Източното разширяване на ЕС. Акцентът е поставен върху спецификите на страните от Петото разширяване, които влияят върху трансформационната ролята и характера на условността в хода на приложението ѝ, превръщайки я в инструмент за принуда към реформи.

След подробен анализ на елементите на качеството на демокрацията в първата глава на дисертационното изследване бяха представени концептуални аргументи за това, че върховенството на правото е сред основните стълбове на една високо качествена демокрация. Нито едно от другите измерения на качеството на демокрацията не е възможно без независима и ефикасна съдебна система, която да ограничава нарушения на институционалните гаранции за вертикална и хоризонтална отчетност. Поради това не е изненада, че самото решение за въвеждането на следприсъединителна условност към България и Румъния се аргументира основно чрез необходимостта да се защитава върховенството на правото и чрез него – институциите и политиките на ЕС. Ето защо създаването и прилагането на МСП, имащ централна роля в следприсъединителната условност, е толкова важно като демонстрация на политическия подход на ЕС. Самото създаване на МСП е израз на съзнание, че трябва да се провеждат целенасочени политики за насърчаване върховенство на правото, каквито преди това не са реализирани. Обаче разглеждането на този механизъм не бива да е безкритично, така сякаш тази форма на следприсъединителна условност е естествена и безалтернативна.

Каква е реалната структура и функционална логика на един обществен процес се вижда най-ясно през ситуациите, в които този процес е в криза. Тъкмо поради това смятаме, че въпросите за естеството на разширителната условност на ЕС могат да получат най-убедителен отговор чрез изследване на случая, при който приложението на следприсъединителната условност се оказва принудено да премине към следприсъединителна условност. А на свой ред приложението на следприсъединителната

условност на ЕС също изпадна в криза след като за цяло десетилетие на активно приложение не постигна целите си, които следваше да се реализират в рамките на първите няколко години.

Важен извод от анализа на прилагането на условност за България и Румъния е, че всъщност, **провалът на МСП да постигне собствените си цели в разумен срок разкрива структурната криза на следприсъединителната условност на ЕС като политическо наследство от предприсъединителната.** Това, което се случва с МСП в момента, е кулминационната фаза на един по-дълъг процес. След присъединяването новите страни членки формално и правно са част от ЕС, но те трябва да „влязат“ в ЕС отново по отношение на конкурентното и ефективно членство. Специфичните социално-икономически и политически характеристики на България и Румъния, които са част от комунистическото и посткомунистическото наследство, довеждат до неспособността на двете страни да се справят с политическите и социалните предизвикателства след присъединяването, както и да отговорят адекватно на процеса на европеизация (Andreev 2009). Членството в ЕС се е възприемало като външно-политическа цел, която може да донесе финансови ползи и в същото време, на национално ниво нещата могат да продължат, както са били и преди. Същевременно въвеждането от страна на ЕК на стандартен, чисто технологичен и бюрократичен процес на оценка на напредъка заменя изработването на реалистична национално- специфична стратегия за интеграция.

Всички тези особености на Източното разширяване скрито изхождат от презумпцията, че върховенството на правото и капацитетът за изпълнение на ангажиментите от членството в ЕС вече са налични, както и би следвало да бъде, ако критериите от Копенхаген се прилагат стриктно. Но когато условно обособените като „политически критерии“ не са спазени на практика, въпреки положителните оценки на ЕК, какъвто е случаят с България и Румъния, присъединяването значително увеличава разстоянието между формалните правила и неформалните практики (Dimitrova 2010; Mungiu-Pippidi 2014; Mendelski 2015). Формалните правила са европеизирани в достатъчна степен, но реално действащите са именно неформалните, оставащи в решаваща степен в орбитите на старите практики.

Въпреки очертаните проблеми се наблюдават и свидетелства за това, че ЕС е извлякъл съществени политически поуки от опита с Петото разширяване. Опитът с България и Румъния създава възможност за проявление на еволюционния характер на условността на разширяване на ЕС (Gateva 2015) и насочва към важен напредък в изискванията за членство - от преноса на *acquis* към проследяване на устойчивите резултати от прилагането му. Доказателство, че са извлечени някои поуки от прилагането на условност за Петото разширяване, е на първо място фактът, че ЕС е отдал приоритет на върховенството на правото като основно условие за напредък в процеса на присъединяване на страните от Западните Балкани (Gateva 2015; Fagan & Sircar 2015; Kmezić 2017).

Проблемът пред успешното прилагане на политиката на ЕС на разширяване като средство за демократизация в днешно време, се състои в това, че в отношенията си със страните-кандидатки от Западните Балкани, ЕС е изправен пред двойствена задача да се решават по-тежки задачи с по-слаби инструменти, т.е. – радикални реформи на държави, характеризиращи се с фундаментални икономически, политически и институционални проблеми (Carothers 2002; Rupnik 2011; Börzel 2011; Elbasani 2013; Kmezić 2017). В същото време ЕС не може да предложи същите, убеждаващи към реформи, стимули, които са били възможни за СЦИЕ, най-вече – поради далечността на перспективата за членство. Тази принципно различна ситуация обуславя необходимостта от по-нататъшно развитие в самата политика на разширяване. Проявления на неефективност на прилаганата от ЕС условност за България и Румъния, в съчетание с проблемните контекстуални условия в страните от Западните Балкани водят до повишаване на чувствителността на ЕС по отношение на въпросите, свързани с демокрацията и върховенството на правото при провеждането на бъдещите разширявания.

Двата основни извода от проведенния анализ в първа и втора глава от дисертационното изследване са на първо място открояването на първостепенното значение на **върховенството на правото като основен елемент на качеството на демократичните режими**. Вторият извод е **намирането на алтернатива за формализирания подход при оценка от ЕС на промените в страните-кандидатки** (който третираше демокрацията по чисто процедурен начин – наличие на набор от институции и тяхното рутинно функциониране).

Промяната в политическия подход към разширяването може да се проследи на равнище структурни отношения на взаимодействие между ЕС и кандидатстващите за членство страни, отразени в съдържанието на докладите на ЕК за прогреса на страните. В резултат на доказаните от емпиричното изследване на докладите тенденции предлагаме потвърждение на тезата за преориентиране на ЕК към приоритетно внимание към върховенството на правото, като основен елемент на една качествена демокрация и включването на гражданското общество в процеса на подготовка за членство в ЕС. Аргумент в подкрепа на този резултат е и самото дялово присъствие на проблема за демокрацията и върховенство на правото и гражданско общество в текста на докладите - за всичките 29 доклада за България, Македония и Сърбия, в периода 1998 - 2016 г. демокрацията е спомената едва 98 пъти, а съответните стойности за върховенство на правото и гражданското общество са 154 и 284 пъти.

Освен това, въпреки типологичната сходност на изследваните страни, която рефлектира върху начина на провеждане на разширяването и ги прави съпоставими, България, Сърбия и Македония получават различни оценки, макар и през призмата на постоянстващи модели на социално-политическа промяна (удържащи едновременно и сходствата, и различията). В рамките на очертаната регионална „норма“, България е страната, която отбелязва най-добри резултати, според докладите на ЕК, на противоположния край е Македония, а Сърбия винаги е по средата, варирайки между двете крайности. Това е свидетелство за детайлизирането и диференцирането в начина на приложение на предприсъединителната условност. Най-типичният пример за това са констатациите и оценките за Македония, които в някои от случаите попадат в крайните отрицателни категории, явяващи се отражение на тежките проблеми, през които страната преминава в държавно-политически и социален план.

При оценката на напредъка в сферата и на демокрацията, и в сферата на върховенството на правото се наблюдава доминиращото отсъствие на ясно изразен характер на прогрес в наблюдаваните общества (обикновено отсъстват двете крайности в отговорите). Това означава, че като цяло, за трите страни, не се забелязва нито драстично изоставане, криза, нито ясно открит успех. И в двете сфери се наблюдава акцентирание върху законодателната инициатива като основополагаща за напредъка на страните-

кандидатки към членство. Въпреки сходната обща оценка за цялостната ситуация, намираща израз в структурната еднопорядковост на дяловите разпределения на случаите, може да се говори за висока чувствителност и съдържателно диверсифициране от страна на ЕК при третирането на напредъка в областта на демокрацията и в областта на върховенството на правото. Зад това твърдение стоят две емпирично регистрирани основания: първо, при върховенството на правото има случаи, които попадат в крайните категории на връщане назад и липса на напредък, каквито няма при демокрацията. Второ, при върховенството на правото отправените конкретни препоръки са близо два пъти повече, отколкото при демокрацията, въпреки като цяло ниският процент на наличие на конкретни препоръки от страна на ЕК.

Изводите от емпиричното изследване очертават една сложна, вътрешно-противоречива регионална реалност по отношение на европеизацията на изследваните страни, която има различни национални проявления. От тях следва, че макар и трите наблюдавани страни да са типологично сходни, те (при постоянстващи модели на сходства в посоката и темпа на промените) съществено варират вътре в рамките очертаната регионална „норма“. Макар във всеки един от разгледаните случаи сумарните становища на ЕК, отразени в дяловите пропорции на конкретните констатации и оценки, да варират повече в степен, отколкото като противоположни типове, все пак става дума за разпознаваемо различни становища, изразявани от структурите на дяловите разпределения с различаващи се профили от множество съставни елементи (т.е. комбинации от дялови пропорции по няколко емпирични индикатора за всеки понятиен индикатор).

Това е положителна новина относно развитието на предприсъединителната условност, тъй като необходимостта от избягването на един универсален формален подход към страните-кандидатки бе многократно подчертавана, както в теоретичната част, така и като поука от опита от прилагането на такъв подход в случая с България и Румъния. Различията в оценката на ЕК за напредъка на трите наблюдавани страни в областта на демокрацията и върховенството на правото е свидетелство за съдържателно детайлизиране на предприсъединителната политика. Това означава, че политическата оценка на ЕК се основава на относително коректна интерпретация на регистрираните факти за сложния, противоречив и нееднозначен напредък на всяка от трите страни.

IV. Справка за научните приноси

- Проведеният концептуален анализ доказва, че ЕС е имал изначално ограничени възможности за въздействие към демократизация съобразно особеностите на политическия подход и инструментариума за европеизация чрез разширяване.
- Доказано е, че проблематичните аспекти в европейската интеграция, които са осветлени чрез опита от приложението на следприсъединителна условност в България и Румъния, се свеждат не толкова до специфични проблеми само на двете страни, а до спецификата именно на политическия подход за разширяване чрез условност.
- Разпознаване на конкретни причини за актуалната криза на следприсъединителната условност на ЕС като следствие от предприятия в предприсъединителния период подход. А именно: игнорирането на контекстуалните национални особености и приоритизиране на преноса на *acquis communautaire*, което води до едностранно и формално прилагане на условията за членство и, съответно, маргинализиране на проблемите на качеството на демокрацията и върховенството на правото.
- Разработена е оригинална методика за изследване на взаимодействието между ЕС и кандидатстващите страни чрез количествен анализ на докладите на Европейската комисия от ежегодния мониторинг над кандидатстващите страни.
- Установени са конкретни постоянстващи модели на сходства и различия между наблюдаваните национални случаи при напредъка им в подготовката за членство в ЕС. А именно: в рамките на очертаната регионална „норма“, България е страната, която отбелязва най-добри резултати, на противоположния край е Македония, а Сърбия винаги е по средата, варирайки между двете крайности съобразно конкретното съдържание на индикаторите на направеното аналитично наблюдение.
- Резултатът от емпиричното проучване е като цялостен смисъл потвърждение за твърденията на съвременни изследователи за качествени промени в политиката на ЕС към разширяването му след Петата вълна разширяване, а именно:

а) приоритизирането на върховенството на правото като основен елемент на една качествена демокрация;

б) промяна в подхода на европейската интеграция отгоре-надолу чрез включването на други заинтересовани страни, като организации на гражданското общество;

в) детайлизация и диференцирането между отделните страни в начина на приложение на предприсъединителната условност.

V. Списък на научните публикации по темата на дисертацията

1. „Качеството на демокрацията в България след присъединяването към ЕС, от гледна точка на средствата за масова комуникация“, Докторантски сборник 2014, Докторантски изследвания в социалните и хуманитарните науки, Издателство Изток- Запад
2. „When can external actors influence democratization?“, Доклад по време панел за млади изследователи в рамките на международна конференция по проекта МАХСАР – Април 2015 г., Sabanci University Istanbul
3. „Трансформационната сила на Европейския съюз: аргументи „за“ и „против““, Бъдещето на ЕС: ново начало или предизвестен край, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и Фондация за свободата „Фридрих Науман“, София 2016 г.
4. „The Effectiveness of the Policy of Conditionality as the Main Instrument for Democratization in Candidate Countries. The Experience with Bulgaria and Romania“, 46-та Годишна международна конференция, организирана от Академичната асоциация за съвременни европейски изследвания (Academic association for Contemporary European Studies) (Лондон, септември 2016 г.). Статията е достъпна на следния адрес:
http://uaces.org/events/conferences/london/papers/abstract.php?paper_id=672#.Wb-rMbIjHIV
5. „Механизмът за сътрудничество и проверка в България и Румъния като преход от пред към следприсъединителна условност и неговата неизбежна криза“, България и Европейския съюз десет години по-късно: какво постигнахме“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и Фондация за свободата „Фридрих Науман“, София, 2017 г.